

Zadanie publiczne pn. „Trwanie pod obcą władzą. Mazowsze Północno-Wschodnie w okresie zaborów” dofinansowana ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego.

Dr Marek Niewiadomski

Rozwój gospodarczy Ostrołęki od utworzenia guberni łomżyńskiej do Wielkiej Wojny

The economic development of Ostrołęka from the creation of the Łomża Governorate to World War I.

Rosyjskie władze administracyjne w Królestwie Polskim wspierały głównie te działania społeczno-gospodarcze, które wzmacniały potencjał militarny i siłę państwa rosyjskiego na terenach Królestwa Polskiego. Chętnie angażowano się również w wszelkie przedsięwzięcia mające wspomagać bezpieczeństwo publiczne albo zaspokajać ambicjonalne pragnienia lokalnych dygnitarzy lub władz nadrzędnych. Prowadziło to do stagnacji ekonomicznej z powodu braku doinwestowania lokalnego kapitału przez fundusze zewnętrzne oraz do niskiego zatrudnienia, co widać było na terenie powiatu ostrołęckiego, gdzie wskaźnik osób czynnych zawodowo osiągał poziom 10%¹. Zestawienia rosyjskie z 1911 r. wymieniają na terenie powiatu ostrołęckiego 14 większych zakładów produkcyjnych zatrudniających 305 mężczyzn i 29 kobiet².

Największymi zakładami przemysłowymi na terenie Królestwa Polskiego w obszarze rolno-spożywczym były cukrownie. Do 1915 r. na terenie powiatu jedyną cukrownią był

---

¹ A. Dobroński, *Infrastruktura społeczna...*, s. 283-285.

² APP, Zarząd Żandarmerii powiatów ostrołęckiego, ostrowskiego, makowskiego, sygn. 185, O całorocznych politycznych przeglądach i statystycznych informacjach do nich, 1912 r., k. 6. W tym samym czasie na terenie sąsiedniego powiatu makowskiego działały 4 zakłady zatrudniające 70 pracowników, a w powiecie ostrowskim 13 zakładów z 126 pracownikami płci męskiej i 10 płci żeńskiej.

zakład „Gucin”, pobudowany 1860 r. w Grodzisku przez firmę „hr. Łubieński i Spółka”³, należący do Heleny Andlauer⁴, z Wawrzyńcem Andlauerem zasiadającym w zarządzie. Administratorem cukrowni był Jan Scheur⁵, a dyrektorem technicznym chemik Edward Borman⁶.

Kolejnymi większymi zakładami pod względem zatrudnienia i produkcji w Królestwie Polskim były gorzelnie, których w 1913 r. w guberni łomżyńskiej było 27 zakładów, zatrudniających 299 pracowników, o wartości produkcji wynoszącej 576 tys. rb⁷. Większość z nich posiadała nowoczesne systemy destylacyjne, w przypadku kilku były to starsze tzw. aparaty Pistoriusa. Na terenie powiatu ostrołęckiego od 1840 r. gorzelnia działała w majątku Szczawin, której właścicielem na początku XX wieku był znany działacz społeczny i gospodarz Antoni Glinka. Kolejny tego typu zakład znajdował się m. in. w Przytułach, w majątku należącym do Romana Grochowskiego.

Znaczące miejsce wśród zakładów produkcyjnych, zajmowały browary. W 1912 r. na terenie guberni łomżyńskiej działało 9 browarów⁸. W 1868 r. w Łazku został założony browar przez Ludwika Pajewskiego⁹, który zmodernizował kolejny właściciel, syn Ludwika – Gustaw¹⁰. Do 1912 r. działający w majątku Czeczotka pod Ostrołęką browar „Zagłoba” należał do Kazimierza Chrzanowskiego. W kolejnym roku właścicielem browaru był już

---

³ *Nasz przemysł cukrowniczy*, „Gazeta Przemysłowo-Rzemieślnicza” nr 24 z 15 VI 1878 r., s. 95.

⁴ W 1900 r. spadkobiercy właściciela cukrowni w Ciechanowie, Gucinie i Łukowie Augusta Schürra, wdowa Julia z Linwskich Schür wraz dziećmi, zięciem i długoletnim wspólnikiem hr. Stanisławem Łubieńskim przekazali Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie 40 tys. rb. Procenty od tej kwoty miały być wykorzystywane, jako zapomogi dla Polaków-chrześcijan, którzy mieli kształcić się na terenie Królestwa Polskiego w szkołach rolniczych, handlowych, technicznych i rzemieślniczych. Po zakończonej nauce i podjęciu pracy, otrzymane kwoty miały być zwrócone na konto powstałego Funduszu im. Augusta Schürra. Pierwszeństwo w otrzymywaniu zapomóg otrzymali synowie i córki pracowników wspomnianych cukrowni niepobierający pensji wyższej niż 800 rb. rocznie. Szczegółowy akt notarialny został spisany 24 II 1900 r. w kancelarii warszawskiego notariusza Szymona Landaua, w obecności wiceprezesa Muzeum Stanisława Rotwanda. Prawo przedstawienia kandydatów do zapomóg i czasu ich trwania, scedowano dożywotnio na Wawrzyńca Andlauera. Ostateczny wybór i zatwierdzenie kandydatów miał dokonywać komitet przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, [vide:] Wiadomości bieżące, „Kurjer Warszawski” nr 81 z 22 III 1900 r., s. 1-2; Herbarz szlacheckich, „Biesiada Literacka” nr 17 z 27 IV 1900 r., s. 333; Zatwierdzenie fundacji, „Kurjer Warszawski” nr 191 z 13 VII 1901 r., s. 2-3.

⁵ Miał syna Edmunda ur. w 1882 r.

⁶ W 1904 r. zmarł w Otwocku w wieku 31 lat dyrektor cukrowni „Gucin” Stanisław Dorędzowski-Konarski, [vide:] Zmarli, „Gazeta Kaliska” nr 19 z 19 I 1904 r., s. 3.

⁷ J. Tymowski, *Elektryfikacja wsi i widoki na przyszłość w tej dziedzinie dla Królestwa Polskiego*, „Przegląd Techniczny” nr 39-40 z 4 X 1916 r., s. 387.

⁸ J. Tymowski, *Elektryfikacja wsi i widoki na przyszłość w tej dziedzinie dla Królestwa Polskiego*, „Przegląd Techniczny” nr 39-40 z 4 X 1916 r., s. 387.

⁹ Ludwik Pajewski, znany właściciel ziemski i przemysłowiec, zmarł w 1911 r. w wieku 84 lat, [vide:] Lista zmarłych, „Słowo: nr 26 z 26 I 1911 r., s. 5.

¹⁰ *Ważna i korzystna wiadomość*, „Kurjer Warszawski” nr 272 z 9 XII 1875 r., s. 8. W literaturze spotykało się informację, że browar w Łazku został założony w 1905 r. „Kurjer Warszawski” nr 11 z 11 I 1915 r., s. 5. Gustaw Pajewski, s. Ludwika zmarł 4 I 1915 r. przeżywszy 51 lat. Został pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu parafialnym w Ostrołęce 7 I 1915 r.

Antoni Spiechowski, a w zakładzie pracowało w tym czasie 3 pracowników¹¹. W mieście działał również browar należący przed 1909 r. do Jana Thieme (Thime), a następnie do jego syna Zygmunta¹². Przy ul. Łomżyńskiej (pod okupacją niemiecką ul. Kościuszki 40) w 1910 r. piwowar Antoni Kowalski zakupił cegielnię z wytwórnią kafli i dachówek Wojciecha Gąssowskiego i przebudował ją na browar. Zakład funkcjonował do 1915 r., kiedy właściciel został zmuszony do opuszczenia miasta przez Rosjan. Do 1918 r. Niemcy nie pozwolili na jego otwarcie¹³.

Dużym zakładem na warunki ostrołęckie była założona w 1904 r. wytwórnia guzików z masy perłowej należąca do braci Samuela i Mendela Turkieltaub, której kierownikami byli W. L. Engelmann i Samuel Turkieltaub. Zakład w zależności od zbytu produktu zatrudniał od 35 do 50 pracowników¹⁴. Kolejnym zakładem produkującym guziki z masy perłowej była fabryka założona w 1904 r. i należąca do Szewy Engelmana, której kierownikiem był A. W. Engelman. W 1913 r. zatrudniała 60 pracowników i mieściła się w wynajętym domu przy ul. Cygańskiej¹⁵. W pobliżu cerkwi przy ul. Ostrowskiej Franciszek Ksawery Waltz prowadził od 1899 r. guzikarnię zatrudniającą w 1910 r. 33 osoby, produkującą oprócz guzików z masy perłowej także spinki do koszul i krawatów¹⁶.

---

¹¹ APP, Zarząd Żandarmerii powiatów ostrołęckiego, ostrowskiego, makowskiego, sygn. 231, O istniejących w granicach powiatu ostrołęckiego, ostrowskiego i makowskiego oświatowych i innych towarzystw i związków, 1914 r., k. 71; *Фабрики и заводы всей России*, Киев 1913, s. 919; A. R. Sroka, *Przemysł fabryczny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1910, indeks nr 2740, 2742; A. R. Sroka, *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa 1912, indeks nr 5659. W 1899 r. zakład wyprodukował 6 tys. wiader piwa, czyli 73792,2 litrów, [vide:] Encyklopedia Rolnicza, Nawożenie i podlewanie, t. 8, Warszawa 1899, s. 702.

¹² *Фабрики и заводы всей России*, Киев 1913, s. 919; A. R. Sroka, *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa 1912, indeks nr 5657, 5660, 5664; A. R. Sroka, *Przemysł fabryczny w Królestwie Polskim*, Warszawa 1910, indeks nr 2740. Z. Thieme zmarł 30 III 1918 r. w Warszawie i został pochowany na cmentarzu ewangelicko-augsburskim (sektor. A124. rząd. 1. grób nr. 32).

¹³ APP, Zarząd Żandarmerii powiatów ostrołęckiego, ostrowskiego, makowskiego, sygn. 231, O istniejących w granicach powiatu ostrołęckiego, ostrowskiego i makowskiego oświatowych i innych towarzystw i związków, 1914 r., k. 71; Шобер А. Ф. (ред.), *Фабрично-заводские предприятия Российской империи (исключая Финляндию)*, Петроград 1914, № 6938; В. Е. Вазаръ, *Списокъ фабрикъ и заводовъ Россійской Имперіи*, Петроград 1914, Nr 6938; Cz. Parzych, *Ostrołęczanie okresu II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe OTN” 1989, z. 3, s. 70, 77; *Obwieszczenia*, „Życie i Praca” nr 21 z 12 VI 1924 r., s. 4; *Nekrologja*, „Słowo” nr 30z 6 II 1909 r., s. 4. Antoni Kowalski (1865-2 III 1946 r. Ostrołęka) przybył do Ostrołęki z Warszawy. Zakład znajdował się na skrzyżowaniu obecnej ul. Traugutta i Witosy (ul. Wschodnia). Po powrocie z Rosji A. Kowalski prowadził ponownie browar do 1932 r., kiedy zamknął go z powodu nieopłacalności dalszej produkcji, [vide:] Cz. Parzych, *Cmentarz...*, s. 127.

¹⁴ *Фабрики и заводы всей России*, Киев 1913, s. 1614; A. R. Sroka, *Przemysł fabryczny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1910, indeks nr 6169; *Zjazd fabrykantów „palestyńskich” w Warszawie*, „Goniec Poranny” nr 425 z 17 IX 1910 r., s. 2. Zarząd fabryki mieścił się w Warszawie na ul. Nalewki 14.

¹⁵ *Фабрики и заводы всей России*, Киев 1913, s. 1614; Pomian, *W Ostrołęce*, „Wiadomości Budowlane” 1912, nr 3, s. 65.

¹⁶ *Фабрики и заводы всей России*, Киев 1913, s. 1612; A. R. Sroka, *Przemysł fabryczny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1910, indeks nr 6170; Cz. Parzych, *Cmentarz...*, s. 82; Cz. Parzych, *Ostrołęczanie...*, s. 83. F. K. Walc (1862-1931) przybył do Ostrołęki w 1906 r. z Bielska (obecnie Bielsko Białe). Firma mieściła się w sąsiedztwie obecnego ZSZ nr 1.

Centralne położenie Ostrołęki na obszarze powiatu sprzyjało wymianie handlowej z okolicznymi miejscowościami, a nawet tak dość odległymi, jak chociażby: Grajewo, Szczuczyn, Jedwabne czy Kolno. Na terenie miasta codziennie panował duży ruch na Nowym i Starym Ryнку, gdzie odbywał się żydowski handel, prowadzony nawet w dni nie targowe. Obok mostu „głosy sprzedawców i gospodyń domowych przybyłych po ryby mieszały się z okrzykami rybaków”, którymi byli głównie przedstawiciele rodziny Dorfmanów. Ośrodkiem handlu zbożem był natomiast „Świński Rynek”, na którym królowali głównie: Eliezer Nowomłyński, Berel Zabłudowicz, Chaim Dawid Zamelson i Abraham Chacek¹⁷. Według dokumentów żydowskich w 1909 r. w Ostrołęce było zarejestrowanych 359 rzemieślników, 259 sklepikarzy, 11 rolników i 79 osób innych zawodów. Szczególnym miejscem handlu żydowskiego był Stary Rynek, na którym swoje zakłady manufakturowe mieli: Fajbuś Chacek, Mosze Cukier, Chacek Kupfermenc, A. N. Liberman, spadkobiercy M. Sójki i Sz. Winogóra. Z kolei sprzedażą produktów żelaznych zajmował się Mosze Cukier, Josef Laska, Jehuda Młyn, Chacek Silberstein i Chaim M. Tyłim¹⁸.

Innym dość poważnym zakładem w Ostrołęce, była fabryka narzędzi rzemieślniczych należąca do S. Elgemana. Zakład powstał w 1900 r. produkował piły szewskie i drobne narzędzia rzemieślnicze i zatrudniał 55-60 pracowników. W 1914 r. fabryka zaprzestała swojej działalności. Od 1899 r. zakład o profilu ślusarsko-mechanicznym prowadził w mieście M. W. Gann¹⁹.

Dużą rolę na terenie powiatu w podniesieniu jakości technicznej budynków oraz bezpieczeństwa pożarowego pełniły cegielnie, których rozwój zapewniało budownictwo wojskowe, oraz lokowanie wolnego kapitału przez społeczność żydowską w budowanych kamienicach miejskich, na których stosowano pokrycia dachowego w postaci dachówek ceramicznych i cementowych. W 1911 r. prezesowi Zarządu Głównego Ubezpieczeń Wzajemnych Budowli od Ognia w Królestwie Polskim udało się otrzymać od Ministerstwa fundusze na zakup maszyn do wyrobu cegły i dachówek cementowych, które przekazano stowarzyszeniom i kółkom rolniczym w powiecie ostrołęckim²⁰. Działająca w

---

¹⁷ I. Iwri, *Spojrzenie na miasto*, [w:] *Księga Żydów...*, s. 57-58. „Świński Rynek” zajmował kwartał miasta gdzie znajduje się obecnie dom handlowy „Kupiec” i ul. E. Fieldorfa „Nila” z pocztą główną.

¹⁸ <https://dbs.anumuseum.org.il/skn/he/c6/e220279/מקום/מקום/מקום>. Stary Rynek to obecny Plac Bema, Nowy Rynek to Plac 1 Maja.

¹⁹ APP, Zarząd Żandarmerii powiatów ostrołęckiego, ostrowskiego, makowskiego, sygn. 231, O istniejących w granicach powiatu ostrołęckiego, ostrowskiego i makowskiego oświatowych i innych towarzystw i związków, 1914 r., k. 71; *Фабрики и заводы всей России*, Киев 1913, s. 198; *Przemysł fabryczny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1910, indeks nr 953; Pomian, *W Ostrołęce*, „Wiadomości Budowlane” 1912, nr 3, s. 65. Fabryka została założona w 1900 r. Była prowadzona przy ul. Studziennej, w jego domu.

²⁰ K. Szrednicki, *Ważne dla gospodarzy wiejskich*, „Wspólna Praca” nr 2930 z 29 VII 1911 r., s. 284-285.

Wojciechowicach cegielnia i fabryka dachówek Feliksa Wojciechowskiego (s. Adama), w 1909 r. zatrudniała 40 osób, a w kolejnym roku – 55 pracowników²¹.

Do 1914 r. w Ostrołęce pracowało kilka tartaków przerabiających drewno dostarczane z Puszczy Kurpiowskiej. Jeden z nich należał do Aleksandra Wojciechowskiego w majątku Omulew nad rzeką Omulwią. Początkowo A. Wojciechowski zajmował się dowozem ściętego drzewa do tartaku należącego do przedsiębiorcy żydowskiego Mendela Białego, w którym dozorcą był Ludwik Akus oraz tartaku będącego własnością magistratu ostrołęckiego. Przy finansowej pomocy swojego teścia Wincentego Jaworowskiego nabył maszyny tartaczne i lokomobile otwierając własny interes. Tartak ten został spalony przez wojska rosyjskie oczyszczające przedpola do ostrzału prawego brzegu Narwi²². Tartak miejski mający dwie piły mechaniczne znajdował się przy skrzyżowaniu szosy pułtuskiej i myszynieckiej. Na jego terenie był pobudowany dom mieszkalny z sześcioma pomieszczeniami. Tartak posiadał własną elektrownię²³. Duży tartak od 1902 r. prowadziła na Łęczysku spółka Mendel Biały, Mosze Gepner i Segalowicz²⁴, a kolejny tartak należał do M. Hepnera. Od 1900 r. na terenach miejskich tartak parowy prowadził jeszcze Izrael Weinberg²⁵.

Więszymi zakładami na terenie rolniczego powiatu ostrołęckiego były młyny wodne, których na terenie powiatu w sprawozdaniu naczelnika z 1912 r. wykazano 12 jednostek. Ponadto działało kilka młynów wykorzystujących do przemiału zboża siłę pary lub wiatru. Na terenie Ostrołęki działały dwa młyny wodne. Pierwszym był młyn we wsi Łęg, wykorzystujący wody rzeki Rozogi i drugi w folwarku Czeczotka na rzeczce Struga. Na Łęczysku zakład taki prowadził Aleksander Jaworowski mielący zboże siłą wiatru. W 1912 r. w mieście działały jeszcze cztery wiatraki prowadzone przez Jana, Ludwika i Alfonsa Jaworowskich. Trzy z nich pracowały na Łęczysku, a jeden przy cmentarzu parafialnym²⁶. W

---

²¹ Шобер А. Ф. (ред.), *Фабрично-заводские предприятия Российской империи (исключая Финляндию)*, Петроград 1914, № 428; A. R. Sroka, *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa 1912, indeks nr 3422; В. Е. Вазарь, *Списокъ фабрикъ и заводовъ Россійской Имперіи*, Петроградъ 1914 г., Nr 428.

²² B. Wojciechowski, Z. Cybulski, *Albert, Alik, Ali szwoleżer*, Ostrołęka 2011, s. 106; Cz. Parzych, *Cmentarz...*, s. 289-290. Majątek Omulew, w skład którego wchodził drewniany dworek, czworaki dla służby i budynki gospodarcze wraz z gruntami rolnymi nabył od rosyjskiego majora Dreszera ojciec Aleksandra (ur. 26 XI 1877–23 II 1959) - Stanisław Wojciechowski przy finansowej pomocy swojego ojca Marcina. Po wojnie tartak został odbudowany i wyrabiano w nim drewniane domy w stanie surowym.

²³ *Wydzierżawienie tartaku*, „Tygodnik Dostaw” nr 44 z 18 XII 1924 r., s. 3.

²⁴ APP, Zarząd Żandarmerii powiatów ostrołęckiego, ostrowskiego, makowskiego, sygn. 231, O istniejących w granicach powiatu ostrołęckiego, ostrowskiego i makowskiego oświatowych i innych towarzystw i związków, 1914 r., k. 71; В. Е. Вазарь, *Списокъ фабрикъ и заводовъ Россійской Имперіи*, Петроградъ 1914 г., Nr 566; Ch. Drezner, *Mendel Biały*, [w:] *Księga Żydów...*, s. 202. Mosze Gepner s. Arona pochodził z Łomży.

²⁵ A. R. Sroka, *Przemysł fabryczny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1910, indeks nr 3918; A. R. Sroka, *Przemysł i handel Królestwa Polskiego*, Warszawa 1912, indeks nr 8197, 8201.

²⁶ Cz. Parzych, *Cmentarz parafiany w Ostrołęce*, Ostrołęka 1997, s. 102-103. Wystawienie wiatraka obracającego się kosztowało od 2200 do 2500 rubli. Wiatrak Jana Jaworowskiego został przez niego sprzedany

1913 r. otwarty został przy ul. Nowej i Zatylniej kolejny zakład należący początkowo do Lejby Czapnikowicza, a następnie do braci Czapnikowicz.

Można jeszcze wspomnieć o działalności związanej z produkcją gilz papierosowych przy Placu Targowym prowadzonej przez mieszczanina ostrołęckiego Joska Kroneka. Zakład ten zatrudniał 12 osób. Niewielkim zakładem na terenie Ostrołęki była wytwórnia octu prowadzona przez Szlamę Bruma, która na 1 stycznia 1914 r. zatrudniała jednego pracownika²⁷.

W 1905 r. w Ostrołęce było zarejestrowanych było 150 rzemieślników i działało 60 zakładów o różnym profilu wykonywanych usług rzemieślniczych oraz 314 kramów i sklepów. Typowym obrazem ostrołęckiej ulicy, były drobne sklepiki nastawione na niewielki zysk, świadczony z handlu i usług. W 1913 r. Ostrołęka miała 800 rzemieślników, głównie pochodzenia żydowskiego. Wśród nich miało być 14 szewców, 12 stolarzy oraz 12 kowali i ślusarzy²⁸.

W związku z powszechną koniecznością przedkładania w urzędach zdjęć przy różnego rodzaju dokumentach urzędowych, wysyłania pamiątek fotograficznych przez żołnierzy garnizonu ostrołęckiego oraz popularnemu prowadzeniu korespondencji na kartach pocztowych dużo pracy miały zakłady fotograficzne. Na terenie miasta działały trzy takie zakłady. Jeden z najbardziej znanych i z długą tradycją prowadził Franciszek Malinowski²⁹. Pozostawił po sobie wiele fotografii osób związanych z miastem i Kurpiowszczyzną oraz ostrołęckich ulic. Kolejny, równie znany zakład należał do Franciszka Ksawerego Waltza, (syna Franciszka – właściciela wytwórni guzików) i mieścił się w drewnianym domu przy ulicy Łomżyńskiej (Kościuszki 29)³⁰. Ostatni zakład prowadzony przez żydowskiego fotografa Jankiela Szpilmana mieścił się przy ul. Ostrowskiej „*obok Magistratu*”. Został

---

w 1935 r. Józefowi Szei ze wsi Boby pod Pułtuskim i przetransportowany Narwią na tratwach. Obecnie jest używany, jako kawiarnia w kompleksie hotelowo-restauracyjnym „Hotel Wiatrak Polski”. W latach trzydziestych rodzina Jaworowskich przestała trudnić się młynarstwem i zajęła się prowadzeniem gospodarstwa rolnego.

²⁷ *Список фабрик и заводов Российской империи*, под редакцией В. Е. Варзара, Санкт-Петербург 1912, s. 114.

²⁸ E. Kaczyńska, *Spółeczeństwo i gospodarka północno-wschodnich ziem Królestwa Polskiego w okresie rozkwitu kapitalizmu*, Warszawa 1974, s. 88, 227.

²⁹ F. Malinowski, s. Wojciecha, na swojej posesji przy ul. Łomżyńskiej 328 miał pobudowane dwa drewniane domy z ogródkami od frontu, z których jeden wynajmował weterynarzowi Stanisławowi Bzowskiemu. Domy te zostały w czasie II wojny światowej rozebrane przez Niemców i na ich miejscu pobudowane bloki mieszkalne dla urzędników niemieckich i ich rodzin, [vide:] Z. Niedziałkowska, Ostrołęka, jaką pamiętam. Obraz miasta sprzed pierwszej wojny światowej, mps w zbiorach Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Wiktora Gomulickiego w Ostrołęce, zbiory Zofii Niedziałkowskiej, s. 8.

³⁰ Dom, w którym mieścił się zakład F. Waltza spłonął w 1944 r. podczas działań wojennych. F. Waltz został aresztowany w 1945 r. przez Rosjan i wywieziony do łagru, skąd już nie powrócił.

założony w 1911 r. przez mającego wówczas 66 lat Moszka Arona Szpilmana, który od 14 lat mieszkał w Ostrołęce, dokąd przeprowadził się z powiatu węgrowskiego. Swój zakład Szpilman otworzył we własnym domu, pobudowanym na działce zakupionej w 1910 r. od miasta, na który jeszcze w tym samym roku otrzymał pozwolenie na budowę³¹.

Poważną rolę na terenie miasta i powiatu pełnili krawcy. Wraz ze zmianą umundurowania jednostek kawaleryjskich, wprowadzonego w armii rosyjskiej od 1907 r. przez ministra wojny W. Suchomlinowa, mieli pełne ręce roboty, szyjąc mundury nowego kroju. Miały ujednoczyć umundurowanie, dać znacznie większą wygodę i maskowanie na polu walki, a co najważniejsze doprowadzić do znacznego mobilizacyjnego obniżenia kosztów ich wytwarzania. W Ostrołęce znanym krawcem wojskowym był Abraham Dobkes. Usługi czapnicze na terenie miasta prowadził Juszek Zilbersztejn, który szył też czapki dla oficerów garnizonu rosyjskiego³². Przy ulicy Łomżyńskiej krawiecki zakład damski wraz z siedmioma córkami prowadziła Bronisława Frantzke, który został zamknięty, gdy władze carskie zarządziły ewakuację mieszkańców miasta w głąb Rosji w 1915 r. Wśród rzemieślników żydowskich ogólne zakłady krawieckie prowadzili: Dawid Bonczek, Lejb Ołdak, Alter Gronowicz i Gerszek Wengrowski. Typowo damski zakład krawiecki prowadził Eliezer Abraham Dojfi³³.

W 1912 r. do Ostrołęki przybył stelmach Ignacy Marzęcki, który stworzył kuźnię i zakład produkcji powozów, w którym wytwarzano duży asortyment pojazdów konnych: bryczki, dorożki, powozy, karety, wolanty i dwukołowe biedki oraz przeprowadzano naprawy tych pojazdów. Na zakład mieszczący się na rogu ul. Ogrodowej i Starosty Kosa, składały się zabudowania kuźni, kołodziejni, tapicerni i lakierni. Pracę wykonywało kilku kowali, kołodziejów i tapicerów zatrudnionych przez Marzęckiego. W kamienicy Marzęckiego mieszkał Stanisław Zieliński, będący przedstawicielem handlowym firmy „Singer”, oferującej

---

³¹ APB, RGŁ, sygn. 3162, Журналы Присутствия за месяц декабрь 1910 г., k. 219-220; KGŁ, sygn. 947, Дело по ходатайству Мовши Шпильман о разрешении производит фотографические снимки, k. 1-6. Działka budowlana miała 162 sążnie kwadratowe powierzchni. Pozwolenie na otwarcie zakładu fotograficznego nr 3088 M. A. Szpilman, s. Borucha otrzymał 12 IV/30 III 1911 r. Wymieniało ono, że może wykonywać ujęcia pojedynczych osób, grup i widoków, z wykluczeniem zdjęć obejmujących tereny wojskowe (koszary, umocnienia, tereny fortów). Żoną Moszki była Falka Leja. Jego syn Jankiel urodził się w 1876 r. w Ostrołęce. Był żonaty z Beilą Lewkowicz. Oboje zginęli w 1942 r.

³² *Zmiana umundurowania*, „Hasło” nr 7 z 10 I 1908 r., s. 2; В. В. Звегинцов, Русская армейская кавалерия 1907-1914, Москва 1998, s. Nowe umundurowanie nie podobało się szczególnie kadry oficerskiej określającej je jako „chłopskie”, [vide:] А. И. Деникин, Старая армия. Офицеры. Москва 2005, s. 341.

³³ APB, Komitet Gubernialny Łomżyński ds. Drobного Kredytu, sygn. 40, II-ое Остролецкое ссудно-сберегательное Товарищество, k. 11-13; Cz. Parzych, *Cmentarz parafialny w Ostrołęce*, Ostrołęka 1997, s. 83. Bronisława Franzke zmarła w Piotrogradzie podczas ewakuacji.

maszyny do szycia³⁴. W 1910 r. jako przedstawiciel tejże firmy wymieniany był mieszkaniec Warszawy Roman Jarocki, który informował, że firma nie posiadała na terenie miasta żadnych własnych pomieszczeń magazynowych, wynajmując je od mieszkańca miasta³⁵.

Żydowska społeczność Mazowska zdominowała fach zegarmistrzowski. Taki zakład na Małym Rynku (Plac 3 Maja) od 1907 r. miał Naftali Brum, w którym można było również nabyć maszyny do szycia, rowery i instrumenty muzyczne. Kolejnym zegarmistrzem w mieście był Mosze Berensztejn prowadzący swój zakład od 1900 r. na Dużym Rynku (Plac Bema) w domu Wolfa Chacka, czy też Chacek Szpira, o którego działalności nic bliższego nie można napisać. Osoby chcące dokonać zakupu lub sprzedaży cennych precjozów mogły to uczynić w zakładzie złotniczym u Abrahama Lejby Olecha³⁶.

W 1912 r. w mieście było kilku murarzy posiadających uprawnienia mistrzowskie: Franciszek Cwaliński, Antoni Gąsiorowski, Józef Gromek, Aleksander Langowski, Władysław Langowski, Adam Miezio i Abraham Dawid Takson. A. Takson często współpracował przy realizacji prac budowlanych z blacharzem Alterem Jagodą³⁷. W mieście było też czterech cieśli: Jan Patoka, Jakub Kaczyński, Jan Ruppel i Tewja Wyłożny oraz przynajmniej piętnastu stolarzy. Wśród chrześcijan zawód ten wykonywany był przez: Teofila Ładę, Franciszka Machczyńskiego, Antoniego Makowskiego, Józefa Radzikowskiego, Wincentego Radzikowskiego, Karola Roszkowskiego i Jana Sosnowskiego, a w wśród Żydów przez: Zeliga Blumenkranca, Chacka Icka Bursztyna, Mendela Gercena, Szlamę Edela, Chemię Lachowicza, Lejbę Stolarczyka, Abrahama Rozenbluma i Gdalę Giersza Rozenbluma³⁸.

Jednym z bardziej znanych ostrołęckich ślusarzy prowadzących swój zakład przy ul. Łomżyńskiej był Karol Makowiecki, po którym przejął go jego syn Julian. Zakład ślusarsko-

---

³⁴ Cz. Parzych, *Cmentarz...*, s. 176, 305; *Ze zgromadzeń rzemieślniczych*, „Gazeta Przemysłowo-Rzemieślnicza” nr 19 z 7 V 1904 r., s. 151. Ignacy Marzęcki (31 VIII 1885-27 X 1984), s. Franciszka i Agnieszki pochodził ze wsi Murkowa w pow. plockim. S. Zieliński (1873-4 I 1925). I. Marzęcki został czeladnikiem warszawskiego cechu kołodziejów i stelmachów w maju 1904 r.

³⁵ APB, RGŁ, sygn. 3152, Журналы Присутствия за месяц февраль 1910 г., k. 258-259. R. Jarocki był synem Adam i mieszkał na stałe w Warszawie

³⁶ APB, Komitet Gubernialny Łomżyński ds. Drobного Kredytu, sygn. 40, II-ое Остролецькое ссудно-сберегательное Товарищество, k. 11-13; J. Gołota, *Ostrołęka. Miasto i powiat w okresie międzywojennym*, Ostrołęka 2000, s. 279.

³⁷ APB, Komitet Gubernialny Łomżyński ds. Drobного Kredytu, sygn. 40, II-ое Остролецькое ссудно-сберегательное Товарищество, k. 11-13; Cz. Parzych, *Cmentarz...*, s. 68, 88, 95, 160. F. Cwaliński (1876-19 II 1978 r.), T. Łada (ok. 1875-ok. 1920)

³⁸ APB, RGŁ, sygn. 2942, О цеховых мастерах Ломжинской губернии, k. 9; Cz. Parzych, *Cmentarz...*, s. 163.

mechaniczny na terenie miasta prowadził też Mosze Abraham Lewin³⁹, a zakład ślusarski Icchak Ryżyk⁴⁰.

Według Z. Niedziałkowskiej na terenie miasta miało swoje zakłady 12 rzeźników. Wśród nich był Jan Abramski, którego zakład masarski mieścił się w podwórku domu przy ulicy 11 Listopada 15, a wyroby sprzedawano w drewnianej przybudówce od strony ulicy⁴¹. Jeszcze w 1895 r. na ulicy Łomżyńskiej (później ul. Kościuszki 2) pobudował swój dom na placu kupionym od Suchnera mistrz masarski Wilbrand Juliusz Alt przybyły z Chorzel. Jego masarnia była jedną z najbardziej znanych zakładów na terenie miasta i okolicy. Produkty wyrobu Wilbranda, jego żona Bronisława sprzedawała w sklepie zarejestrowanym na siebie, obok zakładu masarskiego. Podczas ewakuacji miasta zostali zmuszeni do opuszczenia swojego domu i wyjazdu w głąb Rosji, a ich dom został spalony. Znanymi rzeźnikami i masarzami ostrołęckimi byli: Adolf Damięcki, Bonifacy Mowiński, Franciszek Sztanga, czy prowadzący jatkę Pejsach Ochberg⁴².

Rzeźnia miejska, zgodnie z wymogami sanitarnymi, znajdowała się poza granicami miasta, na tzw. „Piaskach” (ul. Powstańców), gdzie mieszkała żydowska biedota. W 1913 r. rzeźnia miejska została oddana w dzierżawę, którą otrzymał Icchak Rubin Dorfman, a umowa obowiązywała do 1915 r. z możliwością wypowiedzenia w terminie trzymiesięcznym. W miejscowościach, w których były rzeźnie miejskie istniał zakaz dokonywania samodzielnego uboju zwierząt pod karą administracyjną i przepadkiem mięsa. Połowa wnoszonej opłaty przechodziła do kasy miejskiej lub dzierżawcy rzeźni. Nadzór nad prawidłowym poborem opłat należał do magistratu miejskiego⁴³.

Przedstawiony materiał jest częścią większej pracy przygotowywanej przez autora i stanowi zarys, dający możliwość zapoznania się z działalnością gospodarczą prowadzoną na terenie miasta Ostrołęki do 1914 r. Wymagane ograniczenia techniczne nie pozwalają na

---

³⁹ APB, Komitet Gubernialny Łomżyński ds. Drobного Kredytu, sygn. 40, II-ое Остролецькое ссудно-сберегательное Товарищество, k. 11-13; Cz. Parzych, *Cmentarz...*, s. 166.

⁴⁰ Instytut Yad Vashem, Świadcetwo Cwi Riziki, urodzonego w Ostrołęce w Polsce w 1915 r., dotyczące jego przeżyć w Ostrołęce, Olsztynie i Związku Radzieckim, s. 2.

⁴¹ Cz. Parzych, *Cmentarz...*, s. 29. Jan Abramski był radnym pierwszej Rady Miejskiej Ostrołęki.

⁴² APB, Komitet Gubernialny Łomżyński ds. Drobного Kredytu, sygn. 40, Гминное Мышинецькое ссудно-сберегательное Товарищество, k. 31. k. 23; Cz. Parzych, *Cmentarz...*, s. 72; *Obwieszczenia*, „Życie i Praca” nr 44 z 30 X 1927 r., s. 5; *Obwieszczenia*, „Życie i Praca” nr 44 z 30 X 1927 r., s. 5. Zakład P. Ochberga działał od 1912 r. przy ulicy Studziennej 4. Obecnie jest to ul. Gomulickiego. A. Damięcki żył w latach 1859-2 IX 1926 r. Po wojnie sklep Altów założony w 1895 r. został zarejestrowany na nazwisko Bronisławy Alt.

⁴³ APB, RGŁ, sygn. 620, Дело об отдаче в аренду дохода Остролецькой городской кассы с убоя скота на городской скотобойни в 1913-1915 гг., k. 4-16; S. Dzieciołowski, *Sprawa rzeźniana na terenie Królestwa Polskiego*, Warszawa 1916, s. 20-21.

bardziej szczegółowe przedstawienie tematu i rozszerzenie go na lata pierwszej wojny światowej.

Streszczenie:

Artykuł charakteryzuje sytuację gospodarczą Ostrołęki po włączeniu miasta w obręb guberni łomżyńskiej. Autor szczegółowo omawia poszczególne gałęzi lokalnej gospodarki takie jak: produkcja alkoholu, handel, przemysł. Duży wpływ na kształt lokalnego rynku usług rzemieślniczych miała społeczność żydowska Ostrołęki.

Słowa kluczowe: Gospodarka, przemysł, zabory, cegielnia, powiat ostrołęcki, Ostrołęka, Mazowsze.

Summary:

The article presents the economic situation of Ostrołęka after the city was included in the Łomża Governorate. The author discusses in detail particular branches of local economy, such as: alcohol production, trade, industry. The Jewish community of Ostrołęka had a significant impact on the shape of the local craft services market.

Keywords: economy, industry, partitions, brickyard, Ostrołęka county, Ostrołęka, Mazovia.